

MÁTÉ LÁSZLÓ

ŠTOS VIA KOŠICE

**A címben szereplő irány
Kassa (via Košice) Fábry
Zoltán számára
nemcsak
egy megyeszékhelyet
jelent, hanem a Várost,
amely a magyar
történelem,
nyelvművelés, irodalom,
kultúra fontos
központja...**

■ Több mint nyolcvan évvel ezelőtt a *Korunk* csehszlovákiai szerkesztőjeként Fábry Zoltán ezt a címet adta meg a lap első oldalán. Igaz, már a húszas évek derekán megjelentek írásai a Romániába szakadt magyar közösség folyóirataiban, többek között a kolozsvári *Keleti Újságban*, a *Geniusban*, az *Új Géniuszbán*, majd a *Periszkópban*, de termékeny és hosszabb távú együttműködést a *Korunkkal* alakított ki. Dienes László már az indulásnál bevonta a folyóirat munkatársi gárdájába, Gaál Gáborral pedig – évtizedes baráti kooperáció eredményeként – Fábry a *Korunk szlovenszkói mindene*-se. Azt, hogy az idősebb és tapasztaltabb főszerkesztővel való együtt munkálkodása számára is eligazító volt, ekképpen nyugtázta: „Én forrtam, susteregtem, ő nevelt. Írásaimat szenvedély fűtötte, ő fegyelem vezette, értelmi megállapodottság.” (*Válóságirodalom*, 1967)

A Fábry által eredetileg megadott cím – *Fábry Zoltán, Štos via Košice* – nemcsak a két háború közötti időszakban használt postacíme volt, hanem a (cseh)szlovákiai (felvidéki, felföldi, szlovenszkói) magyar közösség sorsának is egy megkerülhetetlen fejezetcíme, ami a mai napig a kisebbségi sorsvállalás sajnálatosan aktuális konklúziókkal szolgáló leckéje – breviáriuma. Ahogyan ő összegzi életét és munkásságát: „Tanú és tanulság voltam [...], nem a tanúság volt a legfontosabb, de a tanulság!” (*Tanú és tanulság voltam*, 1977)

Szüllőhelye, Stósz, Felső-Bódva menti német település, lakosai a tatárjárás után érkeztek erre a vidékre, és a bányák közelében elszórtan laktak. A bányák kimerülésével a porták egyre jobban egymásra tolódtak – *stószolódtak* –, innen lett a tele-

pülés neve: Stósz. Lakóit – és a közeli Mecenzéf lakosait – a környékbeli magyarok *mántáknak* nevezték, ahogyan az Szepeességben *cípszereknek* vagy Észak-Gömörben a dobsinai németeket *bulénereknek*. Stósz annyira Abaúj északi csücskében, a Szepeesség közelében van, hogy a hét alsó-szepeességi bányaváros közé is sorolták. Bányáiban gazdagon volt ezüst, réz; Stósz rézműves céhe az egyetlen volt Magyarországon.

Városi szabadalmait maga a Nagyságos Fejedelem, II. Rákóczi Ferenc is megerősítette, mert Mecenzéf és Stósz nemcsak kurucokat adott, de kardokat és szuronyokat is szállított. Hasonlóan az 1848/49-es szabadságharc idején a mánták magyar honvédeként harcoltak, fegyvert kovácsoltak, szuronyokat köszörültek, ahogyan a szólásmondás is felmaradt: *Mecenzéf kovácsolt, Stósz köszörült*. Fábry Zoltán mindig büszkeséggel emlegette apai nagyapját, a negyvennyolcas nemzetőrkapitányt és evangélikus esperességi egyházfelügyelőt, aki a későbbi szülőházát is építette, és a Stószon átfolyó Bódva patakocska mellé hársfasort telepített: a stósz *Unter den Lindent*, ami a mai napig a település ékessége és jellegzetessége.

Fábry Zoltán a millenniumi évek után egy esztendővel, 1897. augusztus 10-én itt születik Fábry József és Jäger Zsuzsanna – magyar apa és német anya – második gyermekeként. Elemi iskolába Stószon jár, majd 1908 és 1915 között a Rozsnyói Evangélikus Főgimnázium diákja.

Észak-Gömör fővárosa, Rozsnyó, életének fontos állomása. Nem csoda, hogy a két főgimnáziummal (katolikus, evangélikus), saját lappal (*Sajó Vidék*) és az évszázados bányász tradíciókon alapuló gazdag kulturális étellel rendelkező város – az ő megfogalmazásában: *a Drázus-parti Athén* – idillikus hangulatába robban be a nagy háború kitörése. Korosztályához hasonlóan ő is hadi érettségit tesz, utána besorozás az osztrák–magyar hadseregbe, rövid kiképzés, majd irány a galíciai front.

A sors kifürkészhetetlen véletlenje, hogy negyven évvel később Fábry Zoltán alma matere nekem is otthont adott – genius loci? –, igaz, nem evangélikus gimnáziumként, hanem pedagógiai iskolaként. Be kell vallanom, hogy a szecessziós épületben – azokban az ötvenes években! – az evangélikus gimnázium múltját hallgatás kísérte, Fábry Zoltánról is kevés szó esett. Hetvenedik születésnapjára a város díszpolgárságot adományozott neki, és a rendszerváltás utáni években az evangélikus gimnázium jeles magyar és szlovák diákjait megörökítő emléktáblán az ő neve is ott szerepel. Az idén mi is szerettünk volna elhelyezni az épület bejáratához egy kétnyelvű emléktáblát, amely arra emlékeztetett volna, hogy az épületben nyolc évig (1953–1961) pedagógiai iskola működött, amely a iskoláink újraindulásának időszakában több mint 300 alsó tagozatos magyar pedagógust biztosított, de a helyi evangélikus gyülekezet elöljárósága ezt nem tette lehetővé. Különben is az asszimiláció az elmúlt félszáz évben Rozsnyó magyarságának a soraiban is elképesztő tarolást végzett. A valamikori döntő többségében magyar városban a 2011-es népszámlálás szerint a magyarok aránya nem éri el a 20 (!) százalékot. Az erőszakos és rafinált asszimiláció mellett veszteségeink okozói: állhatatosságunk hiánya, naivitásunk, megosztottságunk, egymás ellen feszüléseink – csepp a tengerben – az egész felföldi magyar közösség tükörképe, amire Fábry Zoltán is döbbenten tekint az égi magasságokból!

Valahol azt írja, hogy az ő generációját a háború utaztatta meg: elvitte őket Szerbiába, a fenyvesektől illatozó Galíciába, majd a kietlen karsztokra merevített olasz frontra. Kezdetben őt is a győzelemben vetett hit hevíti, szüleihez címzett szürke tábori lapokon több figyelmet szentel az elkallódott csomagoknak, mint a temetetlen hulláknak. A stósz *lányoknak* írt hasonló lapokon olyan hangnemben ír, mintha kiránduláson járna. A háborúról szóló információit a hazafias csinnadrattától visszhangzó *Pesti Hírlap*ból veszi, ezért is kéri szüleitől a kormánylap előfizetésének a megújítását. A ko-

molyabb harci bevetések előtt még illatosnak véli a lövészárkok fenyőfából ácsolt gendáit, lakályosnak az inkább patkányoknak való földodút, és ha a kisebb csetepaték után a *Holnap* antológiáját is olvassa, Ady látnoki szavai még érintetlenül hagyják.

Aztán jött a *döntő élmény* (máshol: *gyilkos élmény*), nem is egy, hanem kettő. Az első: a mindent elsöprő orosz roham közepette szemtől szemben találja magát egy orosz altiszttel, aki már-már szúrásra emelte fegyverét, de a gyerekember Fábryt látva, megkegyelmezett neki. A másik: „a vesztes csata után a nagy felfordulásban velem szemben az ellenséges orosz katona, egyedüli menekvése, hogy megrántja a ravaszt [...], és az út szabad volt, s én egy örök élmény foglya és elkötelezettje.” (*Stósz délelőttök*, 1968) A lelki trauma mellett jött a testi: a tüdőcsúcshurutból kialakult tüdőbaj. Mindezek következményeként a háború rokkantjaként bukott vissza a stószai menedékbe. A több mint hatszázezer halott, a másfél millió sebesült, a nyolcszázezer fogoly – hozzá országvesztés, a nemzet feldarabolása – arra készíti, hogy Adyval átkot szórjon a bűnösökre, az ország volt vezetőire: „ránk hozták / Gyógyító-nak a Háborút, a Rémet, / Sírjukban is megátkozott gazok”.

Még a vég bekövetkezése előtt felmentik a frontszolgálat alól, Budapesten egyetemi tanulmányokkal próbálkozik, de a körülmények folytán – betegsége, új határok, édesapja halála – végérvényesen hazakerül Stószra, a fenyegek gyógyító ózonjába, ahonnan 1970-ben bekövetkezett haláláig ritkán utazik el, néha egy előadói körútra, aztán Kárpátaljára, később, ha csendőrök kísérik ki a falujából, hogy Kassára, Illavára börtönbe vigyék, majd élete utolsó éveiben, ha mentőkocsi viszi a kassai kórházba.

Ötvenéves (1920–1970) írói, közírói munkásságának állandó témája a kisebbségi sors minden rezdületének a feltérképezése: a kisebbségi lét és lélek, a kisebbségi irodalom s ezen belül a kisebbségi sajtó hányatott és kiszolgáltatott helyzete, a kisebbségi oktatásügy, kultúra és más területei, amely egyre erősödik, akár Stósz alatt a Bódva, de búvópatakként ott található egyéb írásaiban is. A kiszakadás az ezeréves hazából valóban az árvaságra jutottak sorsát asszociálta: „A mi életünkbe nyilalló élességgel hasított 1914 és ami utána következett: Trianon. Váratlanabban nem ért még változás magyar generációt, mint minket. A hatás főbekölíntő volt, úgy nemzeti, mint világnézeti szempontból. Mi voltunk a háborús nemzedék, melynek sorsa a bűnhődés sohase tudott vétkeért, és csak mi lehettünk azok, akik mindenre elsöprő *tabula rasaval* feleltünk.” (*Fegyver s vitéz ellen*, 1937)

A Csehszlovákiába szakadt magyar nemzeti közösség küldetésének a megfogalmazása nem volt mentes messianisztikus elemektől sem. A kezdeményezések összegzője, névadója Győry Dezső volt az *Újarcú magyarok* megnevezéssel, ami verseskötetének a címe is lett.

A világnézeti szempont pedig baloldaliságot jelentett. Az első világháborút követő európai értelmiségi kezdeményezések a baloldal környékén fogalmazódtak. Ebben nem volt kivétel Fábry Zoltán sem (akárcsak Márai Sándor). Fábry Zoltán ideológiai bolyongásának mélypontját rappista korszaka jelentette, amikor az esztétikai követelményeknél előbbre valónak tartotta az ideológiai kritériumokat. Tévelygéséből a Molotov–Ribbentrop-paktum (1939. augusztus 23.) ébresztette fel, amikor megdöbbenéssel állapította meg: a sztálini bolsevizmus és a hitleri náciizmus egy töről fakad.

Fábry Zoltán a kezdetektől a fasizmust és a náciizmust az emberiségre leselkedő legnagyobb veszélyként aposztrofálja. Számára a fasizmus tágabb értelmezést kap, minden kizárólagosságot és tekintetnélküliséget a humánus ellen. A hitleri náciizmus kialakulásának nagy ívű tablóját *Európa elrablása* (1966) című művében dolgozza fel.

Az első bécsi döntés értelmében Stósz és Mecenzéf a Tiso-féle szlovák államban marad, ami ellen a mánták tiltakoznak, mert az évszázadok folytán német öntudatuk magyar hazafisággal párosult, és abból a józan realitásból is, hogy készítményeik,

szerszámaik jelentős részét a délebbre fekvő magyar mezőgazdasági vidékeken értékesítették. Fábry Zoltán élete is veszélybe kerül. A hitlerista stószói evangélikus lelkész, Adalbert Hudák a német evangélikusok lapjában arra biztatja híveit, hogy pakolják szekerre Fábry *fertőző* könyvtárát, és a Stósz feletti Mária-hegyen – a katolikus kápolna előtt! – égessék el.

Fábry Zoltán 1939 és 1948 között némaságra volt ítélve, ami azt jelenti, hogy nem, illetve alig jelent meg írása. Ő azonban ír, jegyzeteket készít, naplót vezet. Háborús naplója a visszavonuló front alatt – mindnyájunk veszteségére – eltűnt.

A második világháború vége Fábry Zoltán életében és vele együtt a csehszlovákiai magyarok életében kataklizmák sorozatát hozza, ami Janics Kálmán könyve szerint *A hontalanság éveiként* került a köztudatba. 1945. április 5-én Kassán sor kerül az ún. kassai kormányprogram kihirdetésére, ami Illyés Gyula szerint a náci Lebensraum jegyeit hordozta magában. A magyar és német kisebbséget háborús bűnössé nyilvánítja – köztük engem is háromévesen! –, a németek és magyarok vagyónát gondnokság alá helyezi, elrendeli *az árulók és kollaboránsok megbüntetését és internálását*, és egyéb kollektív megtorlásokat is foganatosít. Csehszlovákia visszaállítását követően a Londonból hazatért elnök, Eduard Beneš (a müncheni szerződés után lemond elnöki posztjáról!), elnöki dekrétumokkal irányítja az országot. Az idén volt hetven esztendeje (1945. augusztus 2.), hogy közzétették hírhedt 33. számú rendeletét, mely a kollektív bűnösség alapján megfosztja állampolgárságuktól a csehszlovákiai magyarokat és németeket.

Fábry Zoltán tiltakozásként emlékiratot (memorandumot) készít elő, de hasonló lépéseket terveznek pozsonyi íróársai: Szalatnay Rezső és Peéry Rezső is. Hosszú előkészítés után Fábry Zoltán befejezi (1946. május 1.) *A vádolt megszólal* című memorandumát, amely az 1945. február és 1948 tavasza között írt *Üresjárat* naplójegyzeteivel közírói munkásságának és a csehszlovákiai magyarság méltatlan és embertelen meghurcoltatásának dokumentumai lettek. Különösen az utóbbi lett megrázó krónika a kitelepítésekről, deportálásokról, lakosságcseréről, reszlovakizációról és más kollektív bűnhődésekről, amelyeket a (cseh)szlovákiai magyarság a második világháborút követően elszenvedett.

Memorandumára, melyet szlovák fordításban eljutattak a cseh és szlovák politikai, közéleti és értelmiségiek címére, érdemleges választ nem kapott. Közzététele is problémát jelentett, Csehszlovákiában teljes terjedelmében csak a *Stószói délelőttök* (1968) című kötetben jelent meg. Naplójegyzetei pedig *Üresjárat 1945–1948* címmel, illetve: *Napló a jogfosztottság éveiből* alcímmel csak a rendszerváltás után, 1991-ben látott napvilágot. Fábry írásait expresszív stílus jellemzi, idegen tőle az akadémikusan hömpölygő körmondatok áradata; rövid mondatokban fogalmaz, néha a szövege szabad versre emlékeztet. Gyakran használ szokatlan szóösszetételeket, amelyek célja a nagyobb hatás, megdöbbenés kiváltása.

Az 1948-as kommunista puccs után szomorú volt a körültekintés számára, hiszen évtizedes íróársai – Szalatnay Rezső, Peéry Rezső, Győry Dezső –, valamint más írók, értelmiségiek, pedagógusok kényszerből (kitelepítés, lakosságcsere) Magyarországra távoztak. Amolyan egyszemélyes intézmény lett, a csehszlovákiai magyarok mindenese. Ő írt beköszöntőt az *Új Szó* indulásához (1948. december 15.) *Üzenet* címmel, amelyet kegyetlenül megkurtítva *Az első szó* címmel közöltek. Ott volt a Csemadok megalakulásánál (1949. március 5.), amelynek örökös díszelnöke lett. Az *Irodalmi Szemle* indulását (1958. szeptember) *Ideje már bizony* című bevezetőjével köszöntötte, az 50 évvel ezelőtt indult kassai Batsányi Körnek tiszteletbeli tagja, támogatója, mecénása volt, és az 1967-ben ugyancsak a Kassán induló Kazinczy Nyelvművelő Napokat *Kazinczy elkötelezettségében* című előadásával köszöntötte. (Betegsége miatt távollétében olvasták fel.)

Peéry Rezső találóan *a jellem szerzetese* címmel illeti. Hetvenedik születésnapja (1967) az elismerések, kitüntetések ideje. A pozsonyi *Irodalmi Szemle* tematikus számmal köszönti, Illyés Gyula *szentszagú európainak* nevezi, Németh László *Észak oszlopának*. Amikor 1968-ban Czine Mihály társaságában magyartanárokkal felke-restük, magáról keveset beszélt, átadta a szót Czine Mihálynak, mondván, hogy hetvenedik születésnapjára ő írt róla a legtalálóbb jellemzést és köszöntőt.

1968 történései – a prágai tavasz – az újraéledő agresszív szlovák nacionalizmus miatt megrettentik, de a kisebbségi intézményi rendszer kiszélesítése reménységgel tölti el, különösen a nemzeti kisebbségek helyzetéről szóló 144/1968. számú alkotmánytörvény elfogadása, amelyet később meghamisítottak, majd elhallgattak, de ezt már Fábry Zoltán nem éri meg. Tényként így is el kell mondani, hogy több mint kilencvenéves kisebbségi státusunk idején ez volt az egyedüli próbálkozás jogaink törvényes rendezésére, mert a rendszerváltás óta eltelt negyedszázad alatt (tízéves magyar kormányzati jelenlét mellett!) még csak kezdeményezésre sem került sor helyzetünk megoldására egy kisebbségi törvény formájában!

A címben szereplő *irány Kassa (via Košice)* Fábry Zoltán számára nemcsak egy megyeszékhelyet jelent, hanem a Várost, amely a magyar történelem, nyelvművelés, irodalom, kultúra fontos központja, ahol olyan barátai éltek, mint dr. Simai Béla és családja, dr. Berzeviczy János és családja, akiknél gyakran megfordul, de színházba, moziba is beruccan Kassára. A város huszadik századi pálfordulásai előtt ő maga is érthetetlenül áll, mert a háromnegyednyi magyarságot 1930-ra az új hatalomnak sikerült 20% alá csökkenteni (ennyi volt az *első republikában* a kisebbségi nyelvhasználati küszöb), hogy 1941-ben ismét háromnegyed legyen a magyarok arányszáma. A magyarok és németek likvidálását meghirdető kassai kormányprogram után keserűen állapítja meg: *Košice megtagadta Kassát!* Ez a folyamat – kis kitérőkkel – a mai napig tart. Példaként szolgál a 2011-es népszámlálás, amikor a város 240 ezer lakosából 6382-en vallották magukat magyarnak (2,7%), igaz, közel ötvenezer nem adtak meg semmilyen nemzetiséget. Kassa jelenlegi városvezetése – a Kassa Európa Kulturális Fővárosa 2015 program keretében – látványosan mellőzte a város magyar történelmi és kulturális hagyományait, pedig a cím elnyeréséhez a legnyomósabb személyiség éppen Márai Sándor volt. (Márai és Fábry együtt indultak a *Kassai Naplóban*: két különböző sors, két különböző érték. Márait az előbbi rendszerben hallgatták el, Fábryt most!...) Kassa szórványosodása – magyartalanítása! – tovább folyik és tart!

Fábry Zoltán a *változni és változtatni* elve szellemében a kezdetekkor sokszor türelmetlenül és méltatlanul mondott kritikát kortársairól (Móricz Zsigmond, Mécs László, Márai, Esterházy János), akiket később megkövetett; tiltakozott Esterházy János halálos ítélete ellen, és védelmébe veszi a mártír grófit. Az összetartozók összefogásának a módját két világháború tapasztalata alapján a jézusi útban látja: „Minden más közösségi erkölcs eltöprel a jézusi mellett...”

Az anyaországhoz való viszonyulása különféle skálán jelenik meg. A két háború közötti időszakban – ideológiai beállítottsága folytán – a Horthy-rezsimet félfeudális avíttasága és német orientációja miatt elfogadhatatlannak tartotta. Megfogalmazása szerint a határon kívül rekedt magyar kisebbségi közösségek érdeke, hogy Magyarországon olyan gazdasági, szociális és társadalmi közállapotok uralkodjanak, amelyekre a kisebbségek feltekinthetnek, és a mindenkor magyar kormány álljon ki a magyar kisebbség érdeke mellett. Erre volt is példa – igaz halála után –, amikor 1984-ben Budapest keményen beszólt Prágának a magyar iskolák létét veszélyeztető szlovák oktatási törvénytervezet ellen, aminek következményeként – és a magyar közönség egységes fellépése mellett – a törvénytervezet visszavonásra került. Nem elég argumentáció a jó államközi viszonyokra a gazdasági együttműködés, miközben az el-

múlt húsz évben a szlovákiai magyarok száma több mint százezerrel csökkent (1991 – 560 ezer, 2011 – 458 ezer), az asszimiláció főnyírójaként szolgál a diszkriminatív szlovák nyelvtörvény, az magyar iskolák felszámolásának a szándéka tovább tart, Malina Hedvig perbe fogása folytatódó justizmord!... akkor nem beszélhetünk problémamentes magyar–szlovák kapcsolatokról, mert ez – gömöriesen mondva – parasztvakítás!

Fábry Zoltán végrendeletében a Csemadokot – és rajta keresztül a (cseh)szlovákiai magyarságot – jelölte meg örökösének. Temetése a prágai tavaszt követő *normalizáció* kezdetén kiállítás volt a Fábry Zoltán által képviselt kisebbségi jogok mellett. A halála utáni évtized amolyan Fábry-reneszánszként is értékelhető. 1971-ben elindultak a Fábry Zoltán Irodalmi Napok, 1974-ben válogatás jelenik meg írásaiból szlovák nyelven *Vox humana* címmel, 1975-ben szülőháza Fábry Zoltán Emlékházá alakul, 1977-ben Balogh Edgár stószai és kassai látogatásakor megszületik az emlékház benépesítésének tervezete, 1980-ban megjelenik *Összegyűjtött írásai* I. kötet, 1983-ban a Csemadok mellett Fábry Zoltán Emlékbizottság alakul, 1987-ben a Csemadok Fábry Zoltán-díjat alapít, amelynek átadására évenként a Fábry Napokon kerül sor, 1990-ben a Csemadok Fábry Zoltán Alapot létesít, 1991-ben megjelenik az *Üresjárat 1945–1948*, amely releváns tanúságtétel Fábry Zoltán elvhű és sziklaszilárd kiállítására a legnehezebb időkben. 1991–1992-ben vita bontakozik ki Fábry Zoltánról, amely elfordulást eredményez a Fábry-örökségtől. Az író születésének centenáriumán a betegséggel küzdő Czine Mihály tart méltó emlékbeszédet, de *Összegyűjtött írásai* 12. kötete hosszú halogatás után, csak 2001-ben jelenik meg. Az új évszázad pozitív fejleményei közül kiemelendő, hogy 2000-ben a rozsnyói magyar iskola felveszi Fábry Zoltán nevét, és 2005-ben Szepsiben leleplezték Fábry Zoltán köztéri szobrát.

Születésének 110. évfordulója inkább protokolláris siker, mint konkrét eredmény. Részt vesz rajta a Magyar Országgyűlés elnöke, a Kassa Önkormányzati Kerület elnöke pedig beszédében hangsúlyozza, hogy Fábry Zoltán életműve és Emlékháza a magyarok és szlovákok közös öröksége. Tóth László összeállításában megjelenik *Az őrhely megszólal 1945–1948, Napló, emlékiratok, levelek* (Kalligram, 2007) címmel.

A Fábry Zoltán Emlékház – apró javítások ellenére – méltatlan a legészakibb magyar kulturális intézmény státusához, a Fábry Napok kisugárzása egyre csökken, a Csemadok megvált a Fábry-díjtól (?!), közben Fábry Zoltán életének és munkásságának az elhallgatása tovább folyik. Az idén volt halálának a 45. évfordulója, két év múlva lesz születésének a 120. évfordulója. Aktuális teendő volna életművének további kutatása, válogatott írásainak és levelezésének a közzététele, az Emlékház felújítása, és életművének valóságos betagozása közel százéves kisebbségi sorsközösségünkbe. Mert a név és a hely kötelez: *Fábry Zoltán, Štos via Košice!*

Kassa, 2015. augusztus